Bóna, Martin; Kollárová, Renáta; Paulusová, Silvia

Výsledky výskumu fasád kostola sv. Andreja apoštola v Timoradzi

Archaeologia historica. 1998, vol. 23, iss. [1], pp. 369-378

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/140301
Access Date: 28. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Výsledky výskumu fasád kostola sv. Andreja apoštola v Timoradzi

MARTIN BÓNA – RENÁTA KOLLÁROVÁ – SILVIA PAULUSOVÁ

Pamiatkový výskum exteriéru r.k. kostola v Timoradzi bol uskutočnený v r. 1996 autormi tohoto príspevku, pracovníkmi Slovenského ústavu pamiatok a krajiny, pri príležitosti obnovy jeho fasád. Napriek tomu, že výskum mohol byť realizovaný len v rámci exteriéru a podkrovia objektu, priniesol ako prvý hĺbkový výskum nové poznatky o architektúre a výzdobe vidieckeho neskororománskeho kostola a objasnil jeho stavebný vývoj.[1]

Situovanie a opis objektu

Obec s potočnou radovou zástavbou leží v údolí rieky Bebravy, 12 km na sever od Bánoviec nad Bebravou, v dotyku Nitrianskej tabule so Strážovskou hornatinou. Dodnes funkčný kostol je situovaný v strede obce, a to v areáli niekdajšieho cintorína ohraničeného nízkym múrikom.

Jednoloďová stavba orientovaná v smere západ–východ má v osi západného priečelia obdĺžnikovej lode predstavanú priechodnú vežu, na východe priamočiaro predĺženú apsidu s mierne stlačeným polvalcovým uzáverom a k nej je od severu pristavaná sakristia obdĺžnikového pôdorysu (obr. 1–3). Vstup do lode je cez portál v zaklenutom podveží na západnej strane a druhý portál na južnej fasáde. Interiér lode presvetľujú dva páry okien na dlhších stenách a je zaklenutý valenou lunetovou klenbou, dosadajúcou na prístenné piliere. Z empory na západnej strane, nesenej subtílnymi stĺpikmi, je prístup i do vyšších podlaží veže. Apsida je zaklenutá mierne zalomenou valenou klenbou a presvetlená malým kruhovým oknom na východe a väčším oknom s polkruhovým záklenkom na južnej strane. Na severnej strane apsidy je umiestnené výklenkové pastofórium s dekoratívnou kružbou v tvare štylizovanej prelamovanej mníšky a tiež vstup do valene zaklenutej sakristie.

Do r. 1996 boli fasády kostola prekryté brizolitovou omietkou, takže nebola viditeľná žiadna z pôvodných historických výzdob. Zreteľná bola len plastická výzdoba okien veže a oblúčkový vlys, lemujúci štíty ihlancovej strechy.

Doterajšie poznatky o vývoji objektu

Stavebnej analýze kostola sa doteraz najpodrobnejšie venoval V. Mencl. V r. 1958 uskutočnil obhliadku pamiatky a vyhotovil aj pôdorysný náčrtok s vývojovou analýzou. Podľa tohto vznik lode s vežou, apsidou i sakristiou predpokladal v jednej stavebnej etape okolo r. 1250–60, pričom klenbu lode datoval do 17. stor.[2] Tieto údaje zhodne prebrala aj mladšia literatúra o pamiatkach (Súpis III, 282; Šišmiš 1981, 159; Togner 1988, 104), len historik V. Jankovič zaradil vežu do obdobia mladšej gotickej prestavby (1988, 367). K výzdobe fasád sa v literatúre uvádza len zvyšok renesančného sgrafita na južnej fasáde (Súpis III, 282; Jankovič 1988, 367). Prítomnosť stredovekej výmaľby interiéru bola zistená počas stavebných úprav v r. 1913 a 1956 na južnej stene lode (Hist. Parochiae, 30; Togner 1988, 104).

Historické pramene k dejinám obce a kostola

Keďže písomné pramene o obci pochádzajú až zo 14. stor., o ranostredovekom osídlení vieme len podľa archeologických nálezov. V r. 1980 bol pri výstavbe cesty pri obci zachytený okraj kostrového pohrebiska z 11.–12. stor. (Wiedermann 1985, 77). Neskôr

Obr. 1. Timoradza, celkový pohľad na kostol od juhozápadu. Foto: M. Bóna.

v r. 1995 sa pri kopaní ryhy pre odvodňovací kanál okolo kostola narazilo na kostrový hrob, patriaci príkostolnému stredovekému cintorínu. Žiaľ hrob neobsahoval bližšie datovateľné sprievodné nálezy (Katkin 1997,108, 243).[3] Skutočnosť, že sa obec spolu s ďalšími okolitými obcami hradnianskeho archidiakonátu nespomína v písomných prameňoch 13. stor. vysvetľujú historici tým, že v 13. stor. neprešla do rúk šľachticov (Lukačka 1985, 832). Nakoľko nie je uvedená ani v súpise pápežských decimátorov z r. 1332–37,[4] prvá zmienka o obci „Timoraz" pochádza až z metácie v r. 1335 (Fekete–Nagy 1941, 195). Medzi r. 1295–1389 bola začlenená do Uhrovského hradného panstva, ktorého majitelia ju v priebehu 15.–1.pol. 16. stor. viackrát zálohovali drobným zemanom (Fekete–Nagy 1941,195, 395; Vagner 1896, 115). Historia Parochiae uvádza, že Barbora, vdova po Andrejovi Dánffym, dala v r. 1501 v Timoradzi vystavať kostol spolu s farou, a to z vďačnosti za obhájenie svojich vlastníckych práv na Uhrovské panstvo (Hist. Parochiae, 29, 30, 32, 35). Tento bližšie nepodložený údaj sa zrejme vzťahuje na jednu z prestavieb kostola, ako to uvádza aj pamiatková literatúra (Súpis III, 282; VSOS, 162; Togner 1988, 104). Z uve-

deného zdroja sa tiež dozvedáme, že krátko po r. 1569 sa farský kostol v Timoradzi stal evanjelickým, a to vplyvom majiteľa panstva, Františka Zaya, ktorý bol stúpencom reformácie (Hist. Parochiae, 23). Na konci 16. stor., kedy prenikli pustošivé nájazdy Turkov aj do údolia Hornej Nitry, bola obec zničená. Svedčí o tom prudký pokles počtu domov, ktorý v r. 1598 činil 25 a do r. 1603 klesol na 7 (Kohútová 1990, 135). Ešte v r. 1611 je kostol v Timoradzi uvádzaný v súpise inventárov evanjelických kostolov trenčianskej stolice (Markov 1965, 345), avšak už v r. 1624 sa Timoradza uvádza medzi katolíckymi farnosťami (Zemene 1980, 139). Krátko po návrate katolíkom prestala byť sídlom fary a stala sa filiálkou Slatiny nad Bebravou (Hist. Parochiae, 23). V r. 1713 sa uvádza už ako filiálka farnosti v Podlužanoch (RDP), no v r. 1733 je opäť filiálkou Slatiny nad Bebravou. Z tohoto roku sa zachoval aj záznam o stave kostola. Podľa neho bol kostol v zlom stave s viacerými prasklinami, vyžadujúcimi obnovu (CEP). V r. 1848 je obec ešte uvádzaná ako príslušenstvo Zay-Uhrovského panstva (AP). Podľa Historie Parochiae sa v interiéri kostola nachádzal drevený chórus z r. 1896, ktorý bol kvôli poškodeniu v r. 1947 nahradený novým na betónových stĺpikoch (Hist. Parochiae, 13). K získaniu ďalších historických údajov k dejinám kostola je potrebný doplňujúci archívny výskum.

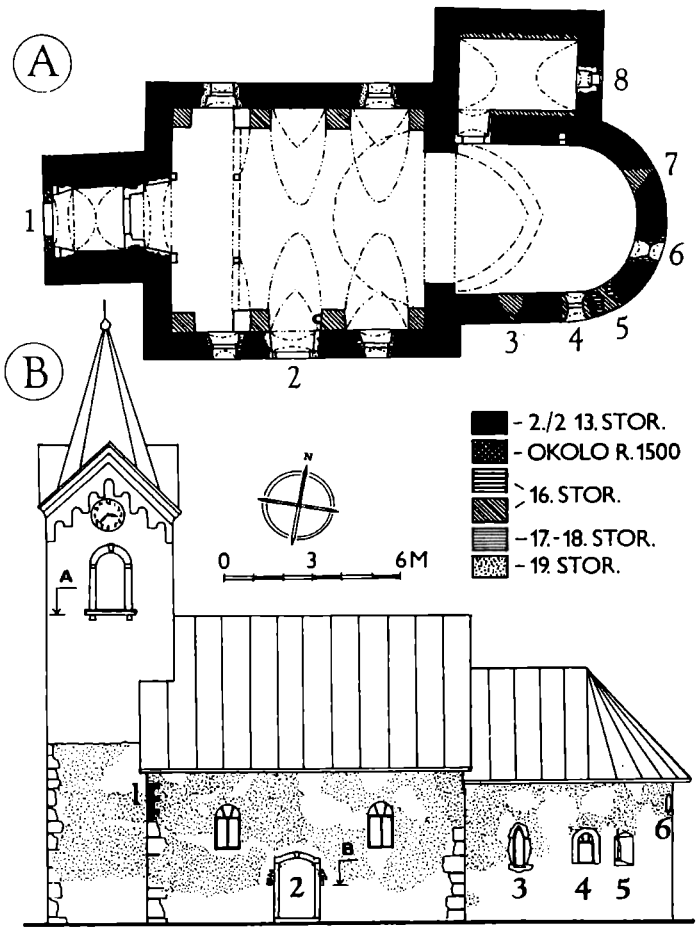

Obr. 2. Analytický pôdorys kostola v Timoradzi a jeho južné priečelie (bodkovane vyznačené plochy zachovanej historickej omietky). Kresba: M. Bóna.

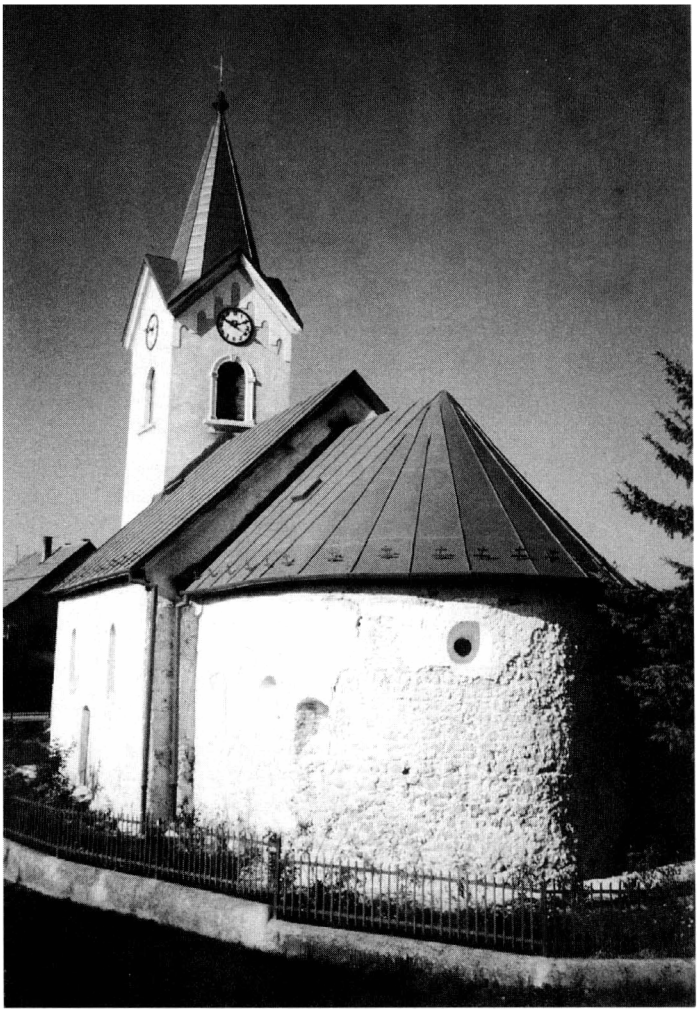

Obr. 3. Celkový pohľad na kostol v Timoradzi od juhovýchodu. Foto: R. Kollárová.

Nové poznatky zo sondážneho výskumu

Vzhľadom na to, že extrémne zavĺhanie objektu pred obnovou si vyžiadalo takmer celoplošné odstránenie nevhodnej brizolitovej omietky, došlo pri jej odstraňovaní i k likvidácii historických omietok, ktoré boli zväčša od stien uvolnené a súdržné s novodobou omietkou. Napriek tomu sa podarilo zachrániť a fixovať niektoré plochy omietok spolu s výtvarnou výzdobou, najmä na južnej fasáde lode a apsidy. Možnosť plošnej sondáže a sledovania štruktúry muriva umožnili komplexné preskúmanie fasád objektu.

Zo zistení z výskumu vyplýva, že v prvej stavebnej etape vznikol kostol v celom rozsahu dnešného pôdorysu, o čom svedčí previazanosť murív veže – lode – apsidy – sakristie, ako aj ich rovnaká štruktúra (obr. 2A). Murivo šírky 0,9–1 m je výlučne z lomového vápenca a je zarovnávané do horizontálnych vrstiev hrúbky 1,40–1,64 m, v ktorých rozhraniach sa zachovali okrúhle otvory po lešení priemeru 8–10 cm, v rozostupoch 1–2 m. Nárožia veže i lode boli po celej výške armované pieskovcovými kvádrami (obr. 2B). Na fasádach veže, no najmä na južnej fasáde lode sa zachovala aj pôvodná hrubozrnná svetlookrová a pomerne pevná omietka so zvlneným a vyhladeným povrchom, bez ďalšej identifikovanej výtvarnej výzdoby.

Murivo veže štvoruholníkového pôdorysu 4,5×4,5 m je v nárožiach armované od úrovne –0,3 m voči dnešnému terénu, pričom v tejto úrovni sa tiež nachádza i koruna mierne predstúpeného nelícovaného základového muriva.[5] Na prízemí západnej fasády sa dnes nachádza mladší portál do priechodného podvežia (obr. 1). K pôvodu dvoch lôžok pre drevenú závoru v špaletách portálu, ako i k pôvodu valenej klenby podvežia sa bez sondáže nedá vyjadriť. Predpokladáme však, že odtiaľto viedol jediný pôvodný vstup do kostolnej lode. Sondáž fasád tiež preukázala, že v úrovni poschodia do vyšších podlaží veže neviedol z exteriéru žiaden ďalší vstup, a teda tieto boli sprístupnené len vstupom z lode,

prípadne rebríkom z podvežia. Nakoľko sondáž veže mohla prebehnúť len do 6 metrovej výšky, nebolo možné ani po prieskume interiéru vyšších podlaží veže identifikovať pôvodné ostenia okenných otvorov. Ukončenie kamenného muriva veže vidno v interiéri, a to v úrovni parapetov okien mladšej tehlovej nadstavby (obr. 2B – úroveň A).

Loď takmer štvoruholnikového pôdorysu s vonkajšími rozmermi 10,5×9,5 m si na severnej fasáde nezachovala žiadne stopy, naznačujúce prítomnosť pôvodnych okien. Zato stopy ťahov štetcom v náterovej vrstve pôvodnej omietky, zachovanej v susedstve neskôr upravených špaliet dvoch okien južnej steny lode, nám nepriamo preukazujú prítomnosť pôvodných dvoch okien na južnej fasáde. Stopy svojím smerom lemujú hranu i časť záklenku pôvodných okien. Z dôvodu neskorších prestavieb okien sa na pôvodnom mieste nezachovali ich kamenné ostenia. Predpokladáme, že k nim mohli patriť nájdené časti pieskovcových okenných ostení, druhotne použité v odkrytom juhovýchodnom ranorenesančnom okne apsidy (obr. 4). V ňom bola totiž využitá vrchná časť ostenia štrbinového okna s polkruhovým záklenkom a okoseným ostením. Dochované fragmenty pôvodných interiérových omietok lode, prechádzajúcich aj nad úroveň mladšej klenby do dnešného podkrovia, dokumentujú pôvodné rovné zastropenie kostolnej lode.

Obr. 4. Juhovýchodné ranorenesančné okno apsidy. Foto: M. Bóna.

Apsida s hĺbkou 6 m a vnútornou šírkou 5,2 m, má uzáver polkruhového, mierne stlačeného pôdorysu, a bola pôvodne od lode oddelená dodnes zachovaným lomeným víťazným oblúkom. Ako zo situácie v podkroví vyplýva, jej lomená valená klenba je mladšieho pôvodu a pôvodne mala apsida teda len rovný trámový strop. Pôvodný terén okolo apsidy bol o niečo vyššie než pri lodi a nachádzal sa približne na dnešnej úrovni. Svedčí o tom koruna základového muriva apsidy, sledovateľná počas výkopu vetracieho kanála. Z okien v primárnej polohe boli sondážou odkryté dve zamurované okná s hrotitými záklenkami kamenných ostení, situovaných vo vonkajšom líci múru. Väčšie južné okno osvetľujúce

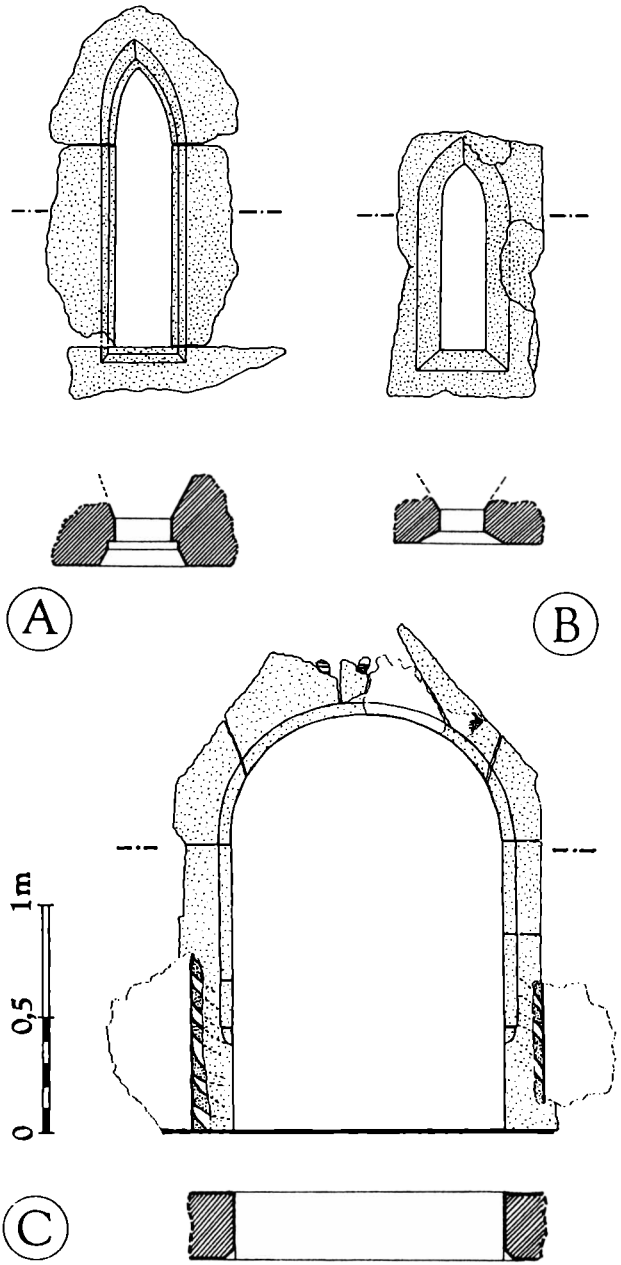

Obr. 5. Ostenia pôvodných okien apsidy a neskorogotického portálu veže s nálezom pasparty. Kresba: M. Bóna.

menzu malo zložitejšiu profiláciu. Okrem šikmého okosenia na vonkajšej strane pozostávala aj z neobvyklého pravouhlého ústupku, ktorý lemoval otvor po celom obvode (obr. 2A–3; 5A). Profiláciu menšieho severovýchodného okna tvorilo na vonkajšej strane len jednoduché okosenie (obr. 2A–7; 5B). Podľa analogických situácií rozmiestnenia okien v románskych apsidách predpokladáme, že pôvodne bola apsida presvetlená aj tretím kruhovým oknom na východnej strane, ktoré sa zachovalo len v prestavanej a zrejme zväčšenej podobe, bez predpokladaného pôvodného kamenného ostenia.

Od severu sa na apsidu napája sakristia obdĺžnikového pôdorysu s vonkajšími rozmermi 2,5–3,7×5,7 m, prístupná cez vstup v severnej stene apsidy. Jej valená klenba, ako aj ostenie východného okna sú mladšieho pôvodu. Šikmé koruny bočných stien dokladajú, že sakristia bola už pôvodne zastrešená pultovou strechou, ako dnes.

Zo zistených poznatkov o vzhľade kostola v najstaršej stavebnej etape vyplýva, že išlo o prechodný typ románsko-gotického vidieckeho kostola s prežívajúcim typickým románskym polvalcovým uzáverom apsidy, avšak už s použitím progresívnych prvkov nastupujúceho gotického slohu (lomený víťazný oblúk, hrotité ostenia okien apsidy a pravdepodobne pôvodného pastofória). Na základe týchto zistení, zatiaľ bez bližšej opory v písomných prameňoch a bez vykonaného plošného archeologického výskumu, datujeme vznik kostola orientačne do obdobia 2. polovice 13. stor. I. Valterová datuje vznik väčšiny jednoloďových vidieckych kostolov s priamočiaro predĺženým polvalcovým uzáverom, vyskytujúcich sa v strednej časti stredovekého Uhorska, do 1. pol. 13.stor. alebo do polovice 13. stor. (1985, 31).[6] V. Mencl takéto príklady z územia Slovenska datoval do sklonku 12.–1. pol. 13. stor., prípadne i krátko po pol. 13. stor. (1937, 114–115, 309, 311–314) a z tohoto časového zaradenia sa nevymykajú ani neskôr archeologicky skúmané objekty (Habovštiak 1985, 159–160). Posledné výskumy vidieckych kostolov v južnej časti bývalého Uhorska prinášajú ďalšie príklady jednoloďových kostolov s priamočiaro predĺženou polvalcovou apsidou v dnešnom Rumunsku, datované do 2. pol. 13. stor.[7] Medzi nimi sa vyskytuje aj zriedkavejší príklad stlačeného polvalcového uzáveru apsidy, na ktorú bola, podobne ako v Timoradzi, už v prvej etape od severu napojená sakristia (Chilieni). Vzhľadom na momentálne skromné poznatky o vývoji proporcií predĺžených polvalcových apsíd románskych vidieckych kostolov v Uhorsku sa javí takýto tvar stlačeného polvalcového uzáveru ojedinelý, čo ale môže byť spôsobené i nedostatkom presných zameraní jednotlivých objektov. Zriedkavý je i výskyt sakristií u vidieckych kostolov v 13. stor. Podľa súčasných poznatkov sa sakristie na území Slovenska začínajú budovať v 2. pol.13. stor., a to nie len dodatočne k starším stavbám, ale aj zároveň s výstavbou kostola, ako to poznáme z Liptovskej Mary a Mliečna-Šamotu (Mencl 1937, 312; Habovštiak 1985, 177). O niečo starším príkladom z územia Uhorska je kostol v Bucsi z 1. pol. 13. stor. (Maďarsko), u ktorého je sakristia, tak ako v Timoradzi, od severu napojená na predĺženú polvalcovú apsidu (Valter 1985, 91). K prítomnosti pôvodnej empory kostola v Timoradzi sa zatiaľ bez výskumu interiéru nedá vyjadriť. Sledovaná situácia obvodových murív v podkroví, ako i vlastnícke vzťahy obce v 13. stor. však nenasvedčujú na prítomnosť pôvodnej empory. Veľkosť kostola v Timoradzi a existencia jeho sakristie napovedajú jeho väčší význam v rámci regiónu a možnú funkciu sídla fary, i keď ako sídlo fary sa začiatkom 14. stor. spomína len neďaleký Bobot (Súpis I, 129; Lukačka 1985, 832). Románsko-gotický pôvod kostola v Timoradzi je v súlade i s jeho Andrejským patrocíniom, ktoré majú i ďalšie kostoly z 13. stor. na Ponitrí – v Koši a Topoľčanoch (Lukačka 1985, 826).

K o niečo mladším, bližšie nedatovateľným gotickým prestavbám patrí úprava vnútorných špaliet južného hrotitého okna apsidy, ktorá podľa dochovaných fragmentov omietky s nátermi zjavne nesúvisí so zamurovaním okna pri neskoršom zaklenutí apsidy.

O niečo viac dokladov priniesol výskum k ďalšej neskorogotickej prestavbe kostola. Pri nej sa na murovanie použil aj tufový kameň. Veža vtedy získala nový kamenný portál s polkruhovým nadpražím a okosenou hranou pravouhlého pieskovcového ostenia (obr. 5–C). V dolnej časti portálu sa na jeho obrubách zachovali zvyšky pôvodnej neskorogotickej omietky s maľovanou výzdobou pasparty. Tá pozostávala z konkávnych pásikov striedavo tmavošedej a žltookrovej farebnosti, plynule obiehajúcich okolo otvoru portálu. Zvyšky ďalšieho vstupu sa našli v osi južnej fasády lode. Tu na vonkajších stranách bočných ostení mladšieho portálu sa zachovali nábehy vyľahčovacieho záklenku neskorogotického portálu, ktorého predpokladané ostenie zaniklo pri neskoršej prestavbe (obr. 2A–2; 2B–2 – úroveň B). Na základe porovnávania pojivového materiálu do tejto prestavby zaraďujeme aj úpravu špaliet južných okien lode, počas ktorej na murovanie použili opäť tufový kameň.

Špalety sa smerom von roztvárali, avšak zachovala sa len časť v ich vyústení na fasáde, pretože zvyšok zanikol pri neskorších úpravách. Podľa tvaroslovia portálu vo veži zaraďujeme túto neskorogotickú prestavbu do prelomu 15. a 16. storočia, pričom nevylučujeme, že súvisí s bližšie nepodloženým údajom o prestavbe kostola Barborou Dánffyovou v r. 1501 (Hist. Parochiae, 29, 30, 35).

Ďalšia, v poradí štvrtá identifikovaná ranorenesančná prestavba zo 16. stor. sa dotýkala úpravy okien apsidy. Charakterizuje ju pevná, okrovobiela a dobre rozmiešaná omietka, pričom pri murovaní je naďalej využívaný ľahký tuf. Pri prestavbe vzniklo nové štrbinové okno v juhovýchodnej časti apsidy s obojstranne roztvorenými špaletami (obr. 2A–5; 2B–5; 4). Jeho kamenné pieskovcové ostenie tvoria zmienené časti dvoch starších okien s odlišnou profiláciou. Dolná časť bočných častí okenných ostení so 16 cm širokou okosenou hranou dosadá na úzku parapetnú dosku, pričom horná polkruhovo ukončená časť, vyhotovená z jedného kusu kameňa, má len 8 cm široké okosenie. Na sekundárnu polohu týchto článkov poukazuje aj opracovanie čelnej plochy ostení, takže články boli pôvodne osadené vo vonkajšom líci steny, a v neposlednom rade to vyplýva i z nedokonalého remeselného scelenia starších ostení pri realizovaní nového okna, keďže ostenie je mierne nabok vybočené. Charakter omietky použitej v špaletách tohoto okna je totožný s omietkou staršej zachovanej špalety kruhového okna. Preto predpokladáme, že v tejto etape došlo aj k jeho prvej úprave.

V nasledujúcej mladšej renesančnej etape bolo ranorenesančné okno apsidy zamurované a v jeho susedstve vybudovali nové väčšie okno s polkruhovým záklenkom (obr. 2A–4; 2B–4). Zároveň boli zamurované i dve pôvodné hrotité okienka apsidy. Súviselo to so súčasným zaklenutím apsidy lomenou valenou klenbou, zakrývajúcou ich vnútorné špalety. Apsida tak zostala presvetlená len starším východným kruhovým a novým južným oknom. Okrem zaklenutia apsidy došlo súčasne k zaklenutiu lode i sakristie. Pri murovaní všetkých klenieb bol použitý výlučne tuf. K jednej z dvoch renesančných úprav objetku možno tiež priradiť fragmenty červeno maľovaných nárožných kvádrovaní, zachytených na juhozápadnom a juhovýchodnom nároží lode (obr. 2B–1). Torzovitosť nálezu a absencia napojenia jeho tenkej omietkovej vrstvy na opísané stavebné úpravy nedovoľujú presné chronologické zaradenie tejto výzdoby.[8] Fragmenty červeno maľovanej pasparty boli zistené aj okolo južných okien lode.

V priebehu ďalšej barokovej úpravy fasád v 17.–1. pol. 18. stor. boli južné okná lode a kruhové okno apsidy prestavané do dnešnej podoby. Na ružovookrovej omietke bol zistený primárny biely náter a podľa zhodnosti ložných mált bola v tejto etape nadstavaná veža a upravená koruna múrov sakristie.

Mladšia baroková úprava z 2. pol. 18. stor., používajúca drolivejšiu šedookrovú maltu, zväčšila otvor okna sakristie, využijúc pritom staršie kamenné články.

Najmladšie úpravy z 19. stor. doplnili loď o ďalšie dve okná na severnej fasáde a zrejme v súvislosti s rekonštrukciou krovu bola apsida mierne nadstavaná. Vstup v južnej fasáde lode vtedy získal nové ostenie s letopočtom 1860. Nový – neorománsky výzor nadobudla aj kostolná veža, ktorej nová ihlancová strecha dosadala na štíty, lemované oblúčkovým vlysom. Podľa Historie Parochiae bol v r. 1896 v lodi vybudovaný drevený chór, ktorý v r. 1947 nahradila dodnes zachovaná novodobá konštrukcia na betónových stĺpikoch (s. 13).

Ako z predložených výsledkov výskumu r.k. kostola v Timoradzi vyplýva, mladšie stredoveké a novoveké úpravy na kostole ovplyvnili zväčša len výzdobu fasád a pozmenili vzhľad ostení otvorov, pričom nedošlo k zásadnej zmene hmotoobjemovej skladby objektu, ktorú nadobudol už v čase svojho vzniku, až na zaklenutie interiéru. Nové nalezy boli v rámci obnovy fasád prezentované „in situ", pričom ďalšie poznatky o výzdobe interiéru môže priniesť výskum v rámci plánovanej druhej etapy obnovy.

Poznámky

1 Výskum mohol v plnej miere prebehnúť aj vďaka ústretovosti vedenia obecného úradu v Timoradzi, ako aj technickej pomoci ďalších kolegov, napomáhajúcich rýchlemu priebehu výskumných a dokumentačných prác.
2 Návšteva kostola V. Menclom je zachytená v Historii Parochiae (s. 22) a jeho pôdorysné skice sú archivované v SÚPK – Bratislava (Z 3653, V 4983).
3 Nakoľko v čase príchodu archeológa boli hrob a okolitý terén veľmi narušené, nebolo možné určiť chronologický vzťah hrobu s výstavbou apsidy, no vzhľadom na jeho polohu a severojužnú orientáciu možno predpokladať, že hrob už rešpektoval základové konštrukcie stojacej apsidy. Jediný nález 7 milimetrového krúžku zo strieborného drôtika umožňuje len orientačné zaradenie do vrcholného stredoveku (informácia mgr. S. Katkina).
4 Informácia PhDr. J. Lukačku, opierajúca sa o prácu J. Trochtu: Zoznám fár Slovenska (rkp. v knižnici HUV SAV v Bratislave).
5 Základové konštrukcie bolo možné do hĺbky 90 cm sledovať po celom obvode kostola v rámci výkopu ryhy pre odvodňovací kanál.
6 Napríklad Fertőd, Magyarfalva a Nagylőzs zo začiatku 13. stor., Bucsa z 1. pol. 13. stor. a Balogunyon i Nagyrákos z pol. 13. stor. v Maďarsku (Valter 1985, 80–81, 91, 120, 172, 193, 195).
7 Ide o archeologicky skúmané sedmohradské kostoly v Chilieni a Ghelinte, ktorých výskumy boli prezentované na výstave vo Sfintu Gheorghe v Rumunsku v marci 1997.
8 Plochy tmavočerveno maľovaných kvádrov boli vymedzené len jednoduchou ryskou, pričom výška kvádrov na juhozápadnom nároží bola 21 cm a šírka striedavo 21 a 42 cm. Kvadrovanie na východnej fasáde juhovýchodného nárožia malo výšku len 15 cm a šírku striedavo 15 a 23 cm a mohlo teda patriť k inej úprave fasád, než predošlé.

Literatúra a pramene

AP: Aegestum Portaxum. In: Štátny oblastný archív (ŠObA) v Bytči.
CEP: Conscriptio Eclesiarum et Proventuum in Archi Diaconatum Hradnensi existenti Anno 1733. In: ŠObA v Bytči.
FEKETE-NAGY, A.,1941: Trencsén vármegye. In: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, IV. Budapest.
HABOVŠTIAK, A., 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.
Hist. Parochiae: Historia Parochiae Slatinensis n. Bebravou (od r.1907). In: Farský úrad Slatina nad Bebravou.
JANKOVIČ, V., 1988: Pamiatkové bohatstvo. In: Okres Topoľčany, historicko-vlastivedná monografia. Bratislava, s. 363–384.
KATKIN, S., 1997: Záchranný výskum kostola sv. Andreja apoštola v Timoradzi, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1995. Nitra, s. 108, 240 – obr. 70.
KOHÚTOVÁ, M., 1990: Demografický a sídlištný obraz západného Slovenska. In: Historické štúdie. Bratislava.
KOLLÁROVÁ, R.–PAULUSOVÁ, S.–BÓNA, M., 1997: Timoradza, r. k. kostol sv. Andreja apoštola – pamiatkový výskum fasád. In: Archív Slov. ústavu pamiatok a krajiny – Bojnice.
LUKAČKA, J., 1985: Vývin osídlenia stredného a severného Ponitria do začiatku 15. storočia, Historický časopis 33, č. 6, s. 817–840.
MARKOV, J., 1965: Inventáre ev. a. v. kostolov liptovskej a trenčianskej stolice 17.–18. storočia. In: Zo starších výtvarných dejín Slovenska. Bratislava, s. 337–367.
MENCL, V., 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha–Prešov.
RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M., 1986: Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů, Umění 34, s. 441–450.
Súpis I–III: Súpis pamiatok na Slovensku, I–III. Bratislava, 1967–69.
ŠIŠMIŠ, M., 1981: Dolinou hornej Bebravy, Vlastivedný časopis 30, č. 4, s. 153–159.
RDP: Regestum Decima Pactata 1720. In: ŠObA v Bytči.
TOGNER, M., 1988: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Bratislava.
VAGNER, J., 1896: Adalékok a Nyitrai székes-káptalan történetéhez. Nyitra.
VALTER, I., 1985: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt.
VSOS: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, zv. 3. Bratislava 1978.
WIEDERMANN, E., 1985: Archeologické pamiatky Topoľčianskeho múzea. In: Materialia Archaeologica Slovaca VII. Nitra.
ZEMENE, M. R., 1980: Územie nitrianskej diecézy za feudalizmu. In: Slovenica archivistica, č. 2, s. 139–142.

Zusammenfassung

Befunde zur Erforschung der Fassaden der Kirche des Hl. Andrej-Apostel in Timoradza

Die von den Mitarbeitern des SÚPK durchgeführte Forschung verlief im J. 1996, als die Fassaden des Objektes erneuert wurden. Die Kirche, die bis heute im Betreib ist, befindet sich inmitten der Gemeinde Timoradza, 12 km nördlich von Bánovce nad Bebravou. Die mittelalterliche Geschichte der Kirche belegen keine glaubwürdige schriftliche Quellen.

Aus den Ermittlungen der Forschung geht hervor, daß die Kirche im ganzen Umfang des heutigen Grundrisses (Abb. 2A) während der ersten Bauetappe im Verlauf der 2. Hälfte des 13. Jh.s entstand. Der ursprüngliche Eingang befand sich unter dem Turm auf der Westseite. Von den Schiffenstern wurden nur die Leibungsfragmente an der Stelle der heutigen zwei Fenster in der Südfassade identifiziert. In der Apside wurden zwei ursprüngliche Spitzbogenfenster mit einer anderen Profilierung entdeckt (Abb. 2A–3, 7, 2B–3, 7, 5A, B). Mit diesen Fenstern hängt zeitlich das halbkreisförmige Fenstergewände zusammen, das sekundär in einem Frührenaissancefenster (Abb. 4) verwendet wurde. Wir nehmen an, daß in dieser Zeit die Apside bereits auch mit dem dritten kreisförmigen Fenster beleuchtet wurde (Abb. 2A–6, 2B–6). Nach den Ergebnissen der Forschung können wir die Kirche unter die romanisch-gotischen Kirchen mit der verlängerten halbzylindrischen Apside einreihen.

Während der spätgotischen Umgestaltung um 1500 wurde der Eingang in den Turm mit einem neuen Portal mit der gemalten Umrahmung (Abb 5C) versehen. Damals wurde auch der neue Eingang in das Schiff inmitten der Südfassade gebaut (Abb. 2A–2, 2B–2) und die Fenster im Schiff wurden herrichtet.

Im 16. Jh. wurde das kreisförmige Fenster in der Apside umgebaut und ein neues Fenster auf der Südostseite gemacht (2A–5, 2B–5, 4). Später wurde dieses Fenster vermauert und daneben ein neues größeres Fenster gebaut (Abb. 2A–4, 2B–4). Gleichzeitig wurden das Schiff, die Sakristei und die Apside eingewölbt und infolge dessen die ältesten Spitzbogenfenster in der Apside vermauert.

Während der Barockumbauten der Kirche im 17. Jh. bis 1. Hälfte des 18. Jh.s gewannen die Schiffenster die heutige Gestalt, und bei den jüngsten Herrichtungen im 19. Jh. wurden noch zwei Fenster in der Nordfassade ergänzt, ein neues Portal auf der Südseite des Schiffs eingefaßt, und der Turm in die heutige Form umgebaut.

Weitere Erkenntnisse vom Interieur der Kirche kann die Forschung im Rahmen der zweiten Erneuerungsetappe bringen.

Abbildungen:

1. Timoradza, der Gesamtanblick der Kirche vom Südwesten. Foto: M. Bóna.
2. Der analytische Grundriß der Kirche in Timoradza und ihre Südfront (punktiert sind die Flächen mit dem erhaltenen mittelalterlichn Verputz bezeichnet). Zeichnung: M. Bóna.
3. Der Gesamtanblick der Kirche in Timoradza vom Südosten. Foto: R. Kollárová.
4. Das südöstliche Frührenaissancefenster der Apside. Foto: M. Bóna.
5. Das Gewände der ursprünglichen Fenster in der Apside und des spätgotischen Turmportals mit der Umrahmung. Zeichnung: M. Bóna.